

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА ТАЪЛИМ МАХСУС ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

Факультет: Педагогика

Кафедра: Педагогика

Фанидан: Умумий педагогика назарияси ва амалиёти

Р Е Ф Е Р А Т

**МАВЗУ: Ўрта асрларда мактаб ва университетларнинг пайдо
бўлиши ва ривожланиши.**

Бажарди: Чакирикқача таълим йўналиши 2-курс талабаси М. Қурбонов

Қабул қилди: Д.Зокирова

Ўрта асрларда мактаб ва университетларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши.

Режа:

1. Туркистон ўлкасида ислом диний-тарбиявий муассасаларнинг анъанавий тизими
2. Сиддикий, Шакурий, Авлоний, Бехбудий ва бошқаларнинг мактаб ва маорифни ривожлантиришдаги хизматлари .

XV асрнинг охири ва XVI аср бошларида Мовароуннахрда 150 йил ҳукумронлик қилган темурийлар сулоласи инкирозга учради. Унинг урнига Шайбонийхонлар(1451-1510) Мовароуннахрда кучли марказлашган давлат барпо эттилар. Бирок уз аро низо, уришлар авж олди. Аввало, Бухоро, Хоразм, XVIII аср охирига келиб Кукон хонлиги қарор топди. Хонликлар уртасидаги уришлар мамлакатни маълум даражада ҳароп қила бошлади, фан, маданият, таълим соҳасида тургунлик юз берди. Шунга қарамай фан, маданият ва таълим соҳасида маълум силжишлар кузатилади.

Бу даврда Хофиз Танишнинг "Абдулланом", Султонали Самаркандийнинг "Дастур ал - илож", Мухаммад Юсуфнинг "Таҳқиқ ал-хумаййот", "Зубайдат ул - қахоллин" асарлар юзага келди. Шоир, адиблардан Бобир, Солих, Мажлисӣ, Ҳасан Насорӣ, Биноӣ, Восифӣ, Убайдӣ, Гойиб Самаркандӣ баракили ижод этган. Мухаммад Баҳийнинг "Субҳонқулинома", Мухаммад Амин Бухорийнинг "Убайдулланом", Мухаммад Вали Самаркандийнинг "Маскираул асҳоб", Суфи Аллаер, Бобораҳим Машрабларнинг асарлари вуҷудга келди.

Бу даврнинг узига ҳос томонларидан бири ижтимоӣ ҳаётнинг барча соҳаларида ислом ақидалари ҳукумроҳ эди. Турмушда ҳам, оилада ҳам, ҳар бир киши ахлоқида, ҳулқ-атворида диний талабларга риоя этади. Мактаб ва мадрасаларда илоҳиёт таълими ургатилаҳ эди.

2. Хонликлар даврида таълим – тарбия.

Ватанимизнинг хонликлар давридаги таълим тизими ҳақида маълум тасвурга эҳи булиш учун Жаҳон Отин Увайсий ижодиға мурожат этамиз. Жаҳон Отин 1796 - 1797 йилларда онаси отинлик қилган ҳусусий мактабда дастлаб ердәмчи, кейинчалик мустақил равишда уқитувчилик қилган. Қизларға бошланғич таълим берар экан, уларни тарбиялаш, гузал ҳаётға эришишни бирдан-бир йули таълим-тарбия бериш деб ҳисоблади. Бутун умрини анашу ишға бағишлади.

Жаҳон Отин уз шогирдаларида эзгулик, вофодорлик ҳислатларини тарбиялашда адабий жанрлар қистон, муаммо, муашшаҳ қаби усуллардан фойдаланади. Уларда шеърӣ қобилиятлари, зехни уткирлигини чуқурлаштиришда газаллардан кенг фойдаланган.

Маҳаммад Содик Қашгарӣ 1740-1843 "одоб ас-солиҳин" (яхши кишилар одоби), "Зубдат ал-Масойил" (масалаларнинг қаймоғи), "Дуррал-Музоҳир" (Қумакдошларнинг дурдонаси), "Тазкирон ҳожагон" (Ҳужалар мазкираси) асарлари муаллифидир.

Олимнинг "Одоб аз-Солиҳин" асарида инсонға яхши ҳулқ эғаллаш зарурлиғи ва одоб қоидаларини эғаллаб олмаса ва яхши ҳулқ билан одобли булмаса, нафакат узиға, балки бутун дунегға емонлик таркатади, - деган фикрни асослайди. Инсон одобини зоҳирӣ ва ботинӣға ажратади. Инсоннинг барқамол булиб етишида қундалиқ турмушда зарур одоб қоидалари: саломлашиш ва руҳсат сураш, мулоқат одоби, ухлаш ва йул юриш одоби, суҳбат аҳлининг узини тутиш, эр-хотин одоби, тозалик ва озодалиқ қоидалари, мезмон қутиш зиёфат ва овқатланиш одоби, сафар қоидалари содда шаклда баен этилади.

Мунис Хоразмий (1788-1829). Шоир, тарихчи олим ва педагог ҳисобланади. Унинг педагогик қарашлари "Саводи таълим" (1804) рисолаида баён этилади. Рисола икки қисмдан иборат. Биринчи қисмида укувчиларни хат машқ қилишга тайергарлик, унга керакли асбоблар тугрисида баён этилади. Иккинчи қисмда эса, хат-машқ қилиш ва унинг усуллари, амал усулида таълим бериш ҳақида фикр кетади.

Билганимча суриб каламни ҳар ен,

Таълим ишини айлар эрдим осон.

Лекин кунгил ичра эрди бу кон,

Килсам қарами улуми армон.

Огаҳий (1809-1874) - шоир, тарихчи олим, таржимон, мударрисдир. Унинг "Риез ул-давлат", "Зубадат ул-тавоҳид", "Жомеъ ул-воқеъ Султоний", "Гулшани давлат", "Иқболи Феруз" каби асарлари бор. Огаҳий томонидан Шарифиддин Али Яздийнинг "Зафарнома", "Қобулнома", "Ахлоқий Мухсини" рисолалари ўзбек тилига таржима қилинган.

Огаҳий асарларида ешларни илм, касб-хунарни сабоб билан эгаллашга чақиради. Илм эгаллаган одамни икки олами обод бўлади. Қимқи аҷчик, жаҳил қилиб илм эгаллашдан воз кечса, унинг обриси барбод бўлади.

Олим улдурким шариатдан тажовуз қилмаса,

Ғар тожовуз қилса, билгил, пешадур алхат анга.

Илмидин бебаҳра эл ҳолидин билмок истасанг,

Огаҳий зор холини билгил истишҳор анга.

Инсонни вояга етишида, уни қомили инсонга айланишида тарбиянинг ролини ҳолис қура билган Огаҳий езади:

Қилмок била парвариш тикон гул булмас,

Ҳам тарбия ила зог булбул булмас.

Ғар асли емонга яхшилик минг қилсанг,

Яхшилик онинг нияти билкул булмас.

Муаммоли вазият:

Ўрта Осиё хонликлари даврида ўзига педагогик муҳит вужуди қелдики, ислом ақидалари билан дунёвий илм, маданият ғоялари, руҳонийлар ва дунёвий олим, шоирлар ўртасида қураш борганини, натижада таълимда ўзига ҳос зиддиятлар бўлишига қарамай, педагогик фикрларда ҳолислик, инсонпарварлик ҳаракатлари қўринади.

Марказий Осиё хонликларида ислом дини давлат дини ҳисобланар эди. Мусулмон руҳонийлари Марказий Осиёнинг феодал ҳукмронлари билан маҳкам боғланган эди; шу ҳукмронларнинг ёрдами туфайли бу эрда мусулмонларнинг жуда қўп диний ўқув юртлари, қунонқи: масжидлар ҳузурида мактаблар, мадрасалар ва шунга ўхшаган ўқув юртлари бор эди. Туркистонда биринчи генерал-губернатори бўлган Кауфман барча мусулмон муассасаларига нисбатан «аралашмаслик» (бетарафлик) сиёсатини тутди.

Ўрта аср мусулмон мактабларини ислоҳ қилишдан бош тортган қоризм, руслар ўрнашган эрларда очилган рус мактабларини Туркистонда маориф соҳасида ўз сиёсатининг Қуроли қилиб олишга ҳаракат қилди. (Тошқентда дастлабки рус мактаби 1866 йилда очилган эди). Рус мактабларига руслар билан бирга ўқиш учун маҳаллий аҳоли болалари ҳам қабул қилинар эди. Туркистондаги бошланғич рус мактабларида ҳунарга Россиянинг Европа қисмидагига қараганда, анча қўпроқ ўргатилар эди; бундан мақсад маҳаллий аҳолининг болаларини мактабга қўпроқ жалб қилиш эди.

Қоризмнинг Туркистонда руслаштиришдан иборат мактаб тизими унинг Поволжье (Волгабўйлари) учун мақуланган «Ильминский системаси»дан фарқ қилар эди. Қозон педагоги Ильминский Волгабўйидаги чувашлар, марийлар ва бошқа халқлар учун алоҳида рус ва маҳаллий аҳоли мактаблари очган эди. Бу мактабларда ўқиш дастлаб болаларнинг

она тилларида олиб борилад, рус тили эса алоҳида фан сифатида ўқитилар эди, шу билан бирга, ҳамма дарсликлар христиан (православие) динини тарғиб қилиш руҳида тузилган эди. Булардан фарқли ўлароқ, ислом дини таъсири кучли бўлган Туркистоннинг маҳаллий аҳолиси ўртасида христианлар миссионерлигига рухсат этилмас эди; бунинг устига рус мактабларида мусулмон динини ўқитиш ҳам ман этилган эди; рус мактабларига ўқишга кирган эрли аҳоли болалари дастлабки кунданоқ рус тилида ўқитилар эди.

Туркистонда дастлабки рус ўрта ўқув юртлари 1870 йиллардан очила бошлади: 1876 йили Тошкентда, Вернийда (ҳозирги Олмаотада) эрлар ва Хотин-Қизлар гимназиялари. 1879 йили эса Тошкентда ўқитувчилар семинарияси очилди. Гимназияларга ҳам эрли аҳолининг болалари қабул қилинар эди. Ўқитувчилар семинарияларида эса маҳаллий аҳоли болаларига 1/3 ўрин ажратилган эди.

Туркистонда дастлаб очилгани баъзи бир рус мактабларида ўқувчиларнинг 1/4 ини ва ундан кўпроғини маҳаллий аҳоли болалари ташкил этган бўлса-да, лекин бутун Туркистон ўлкаси бўйича ҳисоблаганда бундай мактабларда ўқувчи маҳаллий аҳоли болалари 200 тадан ошмас эди. Буларнинг ҳам кўпи қозоқ болалари бўлиб, ўзбек ва тожик болалари жуда оз эди, чунки мусулмон руҳонийлари «кофирлар» мактабларига қарши таръибот юргизар эдилар. Рус мактабларида, айниқса ўрта мактабларда ўқувчилар ўртасида ўз ижтимоий аҳволига кўра бойлар ва оқ суякларнинг болалари кўпчиликини ташкил этар эди.

Чоризмнинг мактаб соҳасидаги сиёсати руслаштиришдан иборат бўлса ҳам, лекин рус болалари билан маҳаллий аҳоли болаларининг биргаликда ўқишлари, улар ўртасида ўзаро дўстликни тарбиялар эди.

Рус мактабига ўқишга кирган болалар рус тилини мутлақо билмас эдилар, натижада анча қийинчилик туъилар эди. Шунинг учун рус мактабига кирган, лекин рус тилини мутлақо билмайдиган ўқувчи рус тилида сўзлашишни ўрганиб олмагунча одатда куйи бўлимда ўқир, рус тилида сўзлашишни ўрганиб олгандан кейингина юқори бўлимга ўтказиларди. Юқори бўлимларга ўқув йилининг ўрталарида ҳам ўтказилар эди, чунки мактаблар кичкина бўлиб, бир вақтнинг ўзида машғулотлар бир неча бўлимлар билан олиб борилад эди.

Рус мактабларида ўқийдиган қозоқ болаларнинг кўпчилиги интернатларда яшар эдилар, худди шу интернатларда рус тили янада тезроқ ва пухтароқ ўрганиб олинар эди.

Тошкентдаги гимназияда дастлабки йилларда, маҳаллий аҳолининг болаларини рус тили билан кўпроқ шуғуллантириш учун латин тилини ўргатишдан озод Қилинар эди.

1880 йилларнинг бошларига келиб рус мактабларида ўқийдиган ўзбек ва тожик болалари учун ислом динини ўқитиш керак, токи ота-оналари бу мактаблардан Қўрқмасинлар, деган фикр тарқалган эди. Туркистон маҳмурлари бу фикрнинг Қанчалик тўғри эканлигини текширишга қарор қилдилар. 1884 йил 19 декабрда Тошкентда, «эски шаҳар» қисмида синаб кўриш учун биринчи рус-тузем мактаби очилган эди. 10 йиллардан кейин Тошкентда бундай мактаблар сони тўрттага кўпайди. Бу типдаги мактаблар ўлкадаги йирик шаҳарлар ҳамда қишлоқларда ҳам ташкил этила бошлади. Ўлкада рус, рус-тузем мактаблари илк бор XIX асрнинг 70 – йилларида юзага келган бўлса, 1904 йилга келиб уларнинг сони 57 тага этди.

Рус-тузем мактабларида ўқувчиларга рус муаллими рус тилини ҳамда арифметикани ва бошқа фанларни ўргатар, бунинг учун ўқиш вақтининг ярми ажратиб қўйилган эди. Ўқиш вақтининг қолган ярми «Мусулмон домла» ихтиёрига бериб қўйилган бўлиб, у эски усул мактабларидагидек болаларга диний дарслар ўқитиш билан шуғулланарди.

Рус-тузем мактабларида фақат ўғил болалар ўқитилар эди. Ота-оналар қизларини бундай мактабларга бермас эдилар. 1903 йилда Туркистон педагогика тўғараги, Тошкентда қизлар учун рус-тузем мактаби очилди. Лекин бу мактабнинг фаолияти узоққа чўзилмай, икки йилдан кейин ёпилиб қолди.

Рус-тузем мактабларида рус тилини ўқитиш дастури ва услуби рус бўлмаган ўқувчилар учун мўлжаллаб тузилар эди. (бу мактабларда бахзан рус болалар ҳам учраб қолар эди).

1884 йили, синаш учун очилган рус-тузем мактабида (Туркистон ўқитувчилар семинариясининг рус қисмида) тарбияланувчилар учун ўзбек тили киритилди. Наманган яқинида бир қишлоқда 6 йил яшаган ва ўзбек тилини яхши ўрганиб олган В.П.Наливкин, бу мактабда биринчи бўлиб ўзбек тилини ўқитган эди. У синаш учун очилган рус-тузем мактабининг биринчи ўқитувчиси эди. Наливкин В.П. семинарияда 1890 йилгача дарс берди. Дарс чоғида Наливкин бўлажак ўқитувчиларга фақат ўзбек тилинигина ўргатиб қолмасдан, балки уларда ўлкани ўрганишга ҳам ҳавас уйғотган эди. Семинарияда ўқиб чиққанлар орасида рус-тузем мактабларида ишлашга тайёр бўлган ва бу ишни севиб қолганлар анчагина эди.

Туркистоннинг рус аҳолиси мактаб таълими билан эрли аҳолига қараганда анча яхшироқ таъминланган эди. Туркистон ўлкасида биринчи бўлиб рус мактаби Тошкентда 1866 йилда, Самарқандда 1870 йилда, орадан 1-2 йил ўтгач, Туркистон ўлкасининг бошқа шаҳарларида ҳам пайдо бўлди.

Бу рус мактабларида маҳаллий аҳоли болалари жуда кам сонни ташкил этарди. 1876 йилда Тошкентда эркаклар прогимназияси ва қизлар прогимназияси очилади. 1894 йилда реалъ билим юрти очилди. Бу ўқув юртларида бошқа шаҳарлардан келган ўқувчилар учун пансион (ётоқхона) ҳам бор эди. Бу мактаблар давлат бюджетидан таъминланар эди.

1879 йилда Тошкентда Туркистон муаллимлар семинарияси очилди. Бу семинария мактаблари рус бошланғич синфлари учун ўқувчиларга она тилидан муаллимлар тайёрлаб бериши лозим эди. XIX асрнинг 80-йиллари ўрталаридан бошлаб семинария рус-тузем мактаблари учун ҳам муаллимлар тайёрлашга ҳам киришди. Маҳаллий тилни ўрганиш мажбурий қилиб қўйилганлиги Тошкентдаги бу семинариянинг хусусиятларидан бири бўлди. Семинарияда В.П.Наливкин ўзбек тилида дарс бера бошлаган биринчи ўқитувчи бўлди. 1887 йилда Наливкин тузган луғат ва грамматика рисоласи нашр этилди. Булар тилшунослик тарихида ўзбек тилига доир биринчи қўлланма бўлди.

Мактаблар учун ажратилган маблағларнинг каттагина қисми ўрта ўқув юртларига сарфланарди. Тошкентдаги кодетлар корпусига айниқса кўп маблағ сарф бўлар эди. Ишлаб турган тўртта ўқув юртидан ташқари 1900 йилдан бошлаб яна бешта ўқув юрти очилди. Самарқандда ва янги Марьилонда Қизлар ва эркаклар гимназиялари ишга тушди; 1905-1916 йиллар ичида ўрта мактаблар сони икки баравардан зиёдроқ кўпайди; уезд марказларининг деярли ҳаммасида ўрта мактаблар пайдо бўлди.

Иқтисодий жиҳатдан энг ривожланган Қўқон ва Тошкент шаҳарларида 1905-1907 йилларда янги типдаги ўрта мактаблар - ўғил ва Қиз болалар бирга ўқийдиган коммерция билим юртлари очилди.

Туркистоннинг иқтисодий ривожланиши ҳунар-техника типдаги мактабларнинг очилишига олиб келди. Чунончи, 1896 йилдаёқ Тошкентда пахта заводлари ва бошқа заводларни таъмирлаш учун кадрлар тайёрлайдиган билим юрти очилди; 1897 йилда ирригация назоратчилари тайёрлайдиган курс ташкил этилди. 1902 йилда Тошкент яқинида қишлоқ хўжалик гидротехника мактаби очилди: 1904 йилда Самарқандда боғдорчилик ва шу йилнинг ўзида Тошкентда темир йўл техника билим юрти очилди. 1908 йилда А.М.Малиновская Тошкентда қўл-хунар усталари ҳамда ҳисобчилар тайёрлайдиган хусусий қизлар ҳунар мактабини очди. Шу тариқа Туркистонда маданий иқтисодий ривожланиш анча юксак поғонага кўтарилди.

Туркистондаги жаидчилик ҳаракати бу бир тасодиф ходиса бўлмай, балки ҳаётимиздаги ижтимоий-сиёсий зиддиятлар маҳсулидир.

Жаидчилик оқимини ижтимоий-сиёсий ва маърифий томонларини профессор Б.Қосимов ўз тадқиқотида батафсил баён этган.

XIX асрнинг бошларидан Бухородаги маърифатпарвар мусулмон руҳонийлари ва зиёлилари орасида мадраса ва мактаблар тизимида ҳамда ислом динига кириб қолган

бидъатларни ислоҳ қилиш фикри пайдо бўла бошлайди. Шундай ислоҳот тарафдорларини жади́дчилар, яъни янгилик тарафдорлари деб атай бошлайдилар. Жа́дидизм (арабча «жа́дид» сўздан олинган бўлиб «янги» деган маънони билдиради). Ўша даврлардан бошлаб бунга қарама-қарши турган оқим, яъни феодал-ўрта асрчилик, диний фанатизм руҳида бўлган кишиларни эса Қадимистлар, деб атай бошладилар. XIX аср бошларида бир қанча махрифатпарвар мударрислар Бухоро шаҳридаги 200 га яқин мадрасани ислоҳ қилиш ғояси билан чиқдилар. Бу ҳаракат бошида мадраса мударриси Абу Наср Ал Курсавий турган эди. Қадимистлар эса уларни кофирлик ва худосизликда айбладилар. Бухоро амири Ҳайдар эса Курсавийни зиндонга ташлатиб, ўлим жазосига ҳукм қилади. Аммо унинг тарафдорлари уни зиндондан қочирадилар. Курсавий Қозонда ўз фаолиятини давом эттириб, 1813 йилда вафот этади. XIX асрнинг 50-60 – йилларида диний ислоҳотчилик ҳаракати янада кенгая бошлайди. Энди бу ҳаракат бошида бухоролик мударрис ва тарихчи олим Маржоний (1818-1889), Ғиждувонлик домла Фозил, Мўминжон Вобқандий, мулла Худойберди Бойсуний ва бошқа мударрислар турар эдилар. Улар мадраса ва мактабларни ислоҳ қилишни эмас, балки ортиқча дарсларни олиб ташлаш тарафдори эканликларини ёзадилар. Ислоҳотчилар раҳнамози Маржоний ўзининг дастурида қуйидаги олти асосий масалаларни қўяди:

Қуръондаги ҳар қандай диний масала юзасидан кишилар билган ҳолда ўзлари эркин фикр юритганлар.

- Бировнинг бировга кўр-кўрона эргашиши қатъий ман қилинсин.
- Мадрасаларда ўқитиладиган ҳошия ва шрқ каби қуруқ мазмунга эга бўлган ва мадраса ўқувчилари учун фойдасиз бўлган ҳамда уларнинг 8-10 дақиқа вақтини бекорга олувчи дарслар дарс жадвалларидан олиб ташлансин.
- Мадрасаларда Қуръони Карим, Ҳадиси Шариф, уларнинг таржималари ва ислом тарихи каби дарслар ўтилсин.
- Арифметика, тарих, жўърофия, табобат, хандаса, мантиқ, фалсафа ва бошқа дунёвий фанларни ўқишга қаршилиқ кўрсатилмасин.
- Ҳар бир ишда мусулмончилиқни Муҳаммад алайҳиссалом давридаги қадимий ислом маданиятига қайтариш кўзда тутилсин.

Маржоний ва унинг тарафдорлари бўлган ўша даврнинг жади́длари мусулмон тараққийпарварларидан эдилар, улар мадрасаларда диний дарслар билан бир қаторда қадимий ислом маданияти давридагидек дунёвий дарсларни ўқитишни шарт қилиб қўйдилар. Бироқ, қадимистлар ва амирнинг реакцион сиёсати натижасида таъқибга учраган Маржоний Бухородан чиқиб кетишга мажбур бўлди. Унинг маслакдошларидан кўпчилиги зиндонга ташланиб, орқаларига 75 дарра урилгач, улар тавба қилиб, қайтиб бундай ишларни қилмасликка ваъда бердилар.

XIX аср охири – XX асрнинг бошларида Туркистонда чор мустамлакачилигининг кучайиши натижасида Марказий Осиёнинг кўп жойларида жади́дчилик ҳаракати кучайиб кетди. Бу ҳаракат мавжуд жамиятнинг ижтимоий-маданий асосларини қайта қуришга қаратилгани сабабли эски тузум, эски турмуш, эски мактаб тарафдорларининг кучли қаршилигига дуч келди. Бу қарши куч вакилларини қадимчилар деб аталган бўлса, янги ҳаёт шабадаларини олиб келишга уринган кишилар эса жади́д ёки жади́дчилар деган ном олдилар. Шу тарзда асримиз бошларида жади́длар ва жади́дчилик ҳаракати юзага келди. Янги асрнинг бошланиши билан аввалгидек ижтимоий ҳорлик, иқтисодий ва маданий қолоқлик шароитида яшаш мумкин эмаслиги улар учун ойдек равшан эди. Нафақат Марказий Осиё, балки Россияда яшовчи халқлар ҳам ўз тақдирларини ўзгартирибгина, феодал тузумнинг негизларини парчалабгина янги ҳаётга қадам қўйишлари мумкин эди. Оқ подшо идора қилган мамлакатдаги ана шу оғир вазият туфайли 1905 йил тўнтариши содир бўлди. Бу тўнтаришдан мақсад жамиятни демакратлаштириш, саккиз соатлик иш кунини жорий этиш, дворянлар ихтиёридаги катта эр-мулкни олиб, деҳқонларга бўлиб бериш ва ҳоказолар эди. Биринчи рус тўнтаришининг бу дастури билан танишган Марказий Осиёлик тараққийпарвар зиёлилар татар қардошлари ортидан бориб,

жадидчилик ҳаракатига келиб қўшилдилар. 1907 йил Эрон буржуа тўнтариши, 1908 йил Туркия буржуа тўнтариши, Марказий Осиёда жадидчилик ҳаракатининг расмийлашуви ва кучга киришида катта аҳамият касб этди. Ижтимоий, иқтисодий ва маданий ислоҳотлар йўли билан халқ ва жамият ҳаётини яхшилашга, маданий юксакликка олиб чиқишга қаратилган дастурни бажаришга киришдилар. Улар таъсирида ўзбек заминининг бошқа гўшаларида ҳам жадидчилик ҳаракати авж олди.

Жадидчилик жамияти тўнтариш йўли билан эмас, ислоҳотлар йўли билан ривожлантиришни ўзининг асосий вазифаси деб белгилади. У ўзининг бу вазифасини адо этишда, фақат бир синфга – пролетариатгагина таянмади. Умуман жадидчилик инсониятни синфларга бўлиб ташлаш тарафдори эмас. Жадидлар ҳатто Қадимчилар билан ҳам иттифоқ тузиб, халқ ва келажак манфаати йўлида бақамти ишлаш, бугунги ифода билан айтганимизда турли сиёсий қарашларга эга бўлган халқ қатламларининг тинч-тотув яшаши ва ишлаши ғоясини кўтариб чиқдилар. Бехбудий ана шу «муттаҳид» фронт тузиш ғоясини баён қилар экан, «уламо ёки зиёли ва тараққийпарварларимиз бой ва авомимиз бирлашиб, дин ва миллат ва ватаннинг ривожини учун хизмат этсак», деб ёзган. Жадидларнинг бундай муттаҳид фронтни тузишга интиланларининг боиси турли шароит билан белгиланганди. Авом ҳам, бойлар ҳам, уламо ҳам, зиёлилар ҳам чор ҳукумати қармоғида бўлган мустамлаканинг бири оз, иккинчиси кўп сиқувда бўлган кишилар эдилар. Марказий Осиё бозорларида рус савдо ва саноат буржуазияси ҳукмрон бўлиб, маҳаллий буржуазия вакиллари сина бошлаган эдилар. Бошқача айтганда, мустамлакачилик азобини маҳаллий бойлар ва савдогарлар ҳам сеза бошладилар. Ана шундай тарихий шароитда, жадидларнинг фикр-мулоҳазаларига кўра, оддий халқнинг иқтисодий-маданий ҳаётини яхшилаш қандай зарур бўлса, чет эл капитали исканжасидан, мустамлакачилик кишанларидан қутилиш ҳам шунчалик кечиктириб бўлмас вазифа эди.

Жадидлар 1906 йилдаёқ «Тараққий» деб номланган газета нашр этириб, ўз ғояларини тарқата бошладилар, орадан кўп ўтмай, «Хуршид», «Шухрат» сингари янги газеталар дунё юзини кўрди. Марказий Осиёнинг турли шаҳарларида жадид мактаблари бодрокдек очилиб, уларда диний илмлар билан биргаликда дунёвий билимлар ҳам кенг таръиб қилинди. «Жадидлар нима ҳақида гапиришмасин, ҳаммаси янги нафас, янги ғоя эди, пролетар мафкураси ҳам, ишчилар синфи ҳам йўқ эди, табиат бирламчи дегувчиларнинг мафкурасини деярли ҳеч ким тушунмас, биладиганлар эса жуда озчиликни ташкил қилар эди. Шунинг учун жадидчиликнинг янги ғоялар билан пайдо бўлиб, руҳонийларга, ҳукмрон синфларга қарши туриши, маданиятни яратиши, бир сўз билан айтганда, янгилик эди, «жадид» жумласининг маъноси ҳам «янги» демакдир».

Агар лўнда қилиб айцак, жадидларнинг ҳаракат дастури қуйидаги масалаларни ҳал қилишга қаратилган:

- Диний таассуф ва фанатизмга қарши кураш.
- Диний ақидаларга асосланган ўрта аср мактаблари ўрнига Оврўпо қабиладаги дунёвий илмларни она тилида ўқитишга мосланган янги усулдаги мактабларни ташкил этиш, феодал даври маориф тизимини ислоҳ қилиш.
- Жадидчилик ғояларини кенг халқ оммасига этказиш ниятида янги ўзбек адабий тилини ишлаб чиқиш, матбуот хурлиги учун кураш, халқ оммасига тушунарли адабиёт ва театрни яратиш.
- Хотин-қизларни паранжидан чиқариш ва жадид мактабларига қатнашларини таъминлаш йўли билан улар тақдирини ўзгартириш ва оилада ислоҳот ўтказиш.
- Маҳаллий бойлар ва савдогар аҳлининг сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан рус буржуазияси билан бир ҳуқуқда бўлиши, маҳаллий амалдорларнинг чор ҳукмдорлари томонидан сиқувга олишига қарши кураш. Шу йўл билан мустамлакачилик сиёсатини ислоҳ қилиш.

Асосий талабалари ана шундан иборат бўлган жадидлар учун илм ва махрифат ягона қурол бўлиб, улар шу қурол ёрдами билан ўлкада ижтимоий-иқтисодий ва маданий тараққиёт учун курашмоқчи бўлдилар.

АДАБИЁТЛАР:

1. Педагогика тарихи. «Ўқитувчи» 1985 йил
2. О.Хасанбоева, Ш.Хасанбоев, Х.Хамидов «Педагогика тарихи» дарслиги. Гофур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи. Т - 2004 йил. Ян Амсо Коменский 265-276 бетлар.
3. Х.Комилов. Педагогика тарихи. Дарслик. А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. Т – 2005 йил.
4. К.Хошимов ва С.Нишонова Педагогика тарихи. Дарслик. II қисм 269 – 274 бетлар. Н.А.Константинов, Е.Н.Мединский, М.Ф.Шабаева – История педагогика. М.Просвещение. 1982 год.